

(kézirat gyanánt)

Paolo Mieli: a történelem igazságot fog szolgáltatni XII. Piusznak

Interjú a *Corriere della Sera* olasz napilap főszerkesztőjével

Megjelent: *L'Osservatore Romano*, 2008. október 8.

Maurizio Fontana

Fordította: Véghseő Tamás

Időnként előfordul, hogy a történelem színpadra lép, majd onnan teljesen a feje tetejére állítva kerül le. Ez történt meg 1963. február 23-án, amikor a berlini Szabad Népszínpad bemutatta Rolf Hochhuth *Der Stellvertreter* («A helytartó»)¹ című drámáját. A bemutató után ugyanis szárnyra kelt egy olyan „fekete legenda”, mely mind a mai napig végigkíséri világ történetírását – katolikus berkeken belül is – és táptalajt biztosít a XII. Piuszal szembeni gyűlöletkampányhoz, „nemtelen bűnözőként” és a holokauszttal kapcsolatos „hallgatása” miatt nácibarátként aposztrofálva őt.

Pacelli pápa halálának 50. évfordulóján „Hitler pápájának” fekete legendája visszatérő motívum az újságokban. Most egy zsidó származású, nagy tekintélynek örvendő történész beszél a témáról, aki egyben a legjelentősebb olasz napilap, a *Corriere della Sera* főszerkesztője is. A beszélgetésünk harmadik résztvevője lapunk főszerkesztője volt.

Gyakran esik szó Hochhuth darabjáról, ugyanakkor a Pacelli pápa magatartásával kapcsolatos zavarbeejtő kérdések már évekkel korábban is megfogalmazódtak. Mikor született valójában az un. „XII. Piusz-probléma”?

A vízvázlató kétségkívül a Helytartó bemutatója volt, ugyanakkor bizonyos vádak, még ha nem is olyan éles megfogalmazásban, mint Hochhuth drámájában, már a háború kitörése előtt is megfogalmazódtak. 1939 májusában Emmanuel Mounier az elsők között rótt fel XII. Piusznak, hogy Albánia olasz megszállásával kapcsolatban miért burkolózik hallgatásba és ezzel miért hoz zavarba ezeket. Hasonló természetű szemrehányást fogalmazott meg egy másik francia katolikus értelmiségi, François Mauriac 1951-ben a Léon Poljakov könyvéhez írt előszóban, amikor sajnálatát fejezi ki amiatt, hogy az üldözött zsidókat nem vigasztalhatta az, hogy a pápa világos és egyértelmű szavakkal elítéli „számtalan az Úrban testvérünknek keresztre feszítését”. Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy maga a könyv – mely

¹ Könyv alakban magyarul: HOCHHUTH, Rolf, *A helytartó*. Budapest 1966; 2009-ben magyarul színpadra vitte a kaposvári Csiky Gergely Színház. Rendezte Mohácsi János; Megfilmesítve magyar szinkronnal is: *Ámen* (*Amen*). Francia-német-román filmdráma, 2002. Rendezte Costa-Gravas (a szerk. – Tóth Tamás – megjegyzése).

antiszemitizmus-témában a legelső tanulmányok egyike – számos érveléssel igazolja a pápa hallgatását. Lényegében – írja a zsidó Poljakov – a pápa azért hallgatott, mert nem akarta az egyébként is kétségbeesett helyzetben lévő zsidók esélyeit tovább rontani.

Tehát a zsidó történészek részéről érkező első elemzés igen óvatossá mondható?

Úgy vélem még ennél is többről van szó. Poljakovtól eltekintve XII. Piusz megítélésével kapcsolatban a zsidó közösségek kiemelkedő képviselőinek első értékelései világszerte nem csupán óvatosak, hanem kifejezetten elismerőek és meleg hangúak voltak.

Közrejátszott ebben az óvatos megfogalmazásban az a tény, hogy az első igazi vádak a pápával szemben – már a világháború alatt – szovjet részről érkeztek?

Az biztos, hogy XII. Piusz antikommunista pápa is volt, s itt aláhúznám, hogy antikommunista is. Az elmúlt évtizedek vitáiban gyakran felrötták neki azt, hogy ez a szemlélete akadályozta őt a helyes ítéletalkotásban. Idézzük fel azt a két híres beszédet, melyeket még pápává választása előtt mondott Franciaországban (1937) és Magyarországon (1938), s melyekben erőteljesebben ítélte el a kommunista rezsim üldözéseit, mint a náci rendszer bűneit. Itt azonban tennünk kell egy kitérőt: a holokausztról folytatott diskurzus – ahogyan azt ma érzékeljük – évtizedekkel a második világháború után fejlődött ki. Emlékszem arra, hogy az ötvenes-hatvanas években még csak nagyon általánosan beszéltünk a deportáltakról és a koncentrációs táborokról. Tudtunk arról, hogy a zsidókat érte a legnagyobb szerencsétlenség, de a holokauszt teljes tudatosulása csak sokkal később ment végbe.

A harmincas években csak igen kevesen voltak tudatában annak, hogy a zsidókra milyen sors várhat. Persze, Németországban már lejátszott a „kristályéjszaka”. De nyilvánvaló az is, hogy mai ésszel könnyű olvasni és értelmezni az akkori tényeket és eseményeket. És azt is tudnunk kell, hogy a Németországból elmenekült zsidókat a világon sehol sem fogadták tárt karokkal, még az Egyesült Államokban sem. Szóval, ez meglehetősen összetett probléma volt. A nyugati, civilizált világ – néhány kivételtől eltekintve – nem értette meg és nem fogta fel mindazt, ami történt. Ezért amikor a harmincas évek végi pápáról beszélünk, akkor megérthetjük azt, hogy érzékenyebben reagált a keresztények szovjetunióbeli üldözésére, mint arra, ami a náci Németországban történt. És ez egyáltalán nem azt jelentette, hogy álrühába bújt náci lett volna.

A harmincas évek: a vitába gyakran XI. Piuszt is belevonják...

A Pacelli bíborossal – XI. Piusz államtitkárával – szemben felhozott vádak egyike az, hogy enyhített a nemzetiszocializmust elítélő megnyilatkozások hangnemén. A Pacellit ért – véleményem szerint nem teljesen jogos – vádak között szerepel konkrétan az is, hogy tompította a nemzetiszocializmust elítélő enciklika² megfogalmazásait. Mindazonáltal – Pacelli pápa tevékenységét történész szemmel vizsgálva – megemlítenék néhány fontos részletet. A háború elején kritikával illette a francia egyház passzivitását a német

² XI. PIUSZ, *Mit brennender Sorge* körlevél, 1937.

megszállással és a Vichy-kormányzattal szemben, elítélte a szlovák pap, Jozef Tiso – igencsak nyilvánvaló – antiszemitizmusát, majd pedig – ahogyan azt Renato Moro nagyszerűen vázolja könyvében³ – nagy veszélyt vállalva segítséget nyújtott a Hitler elleni merényletekhez 1939 és 1940-ben. Folytatom: amikor 1941-ben Németország megtámadta a Szovjetuniót, a nyugati világban kialakult egyfajta ellenállás azzal szemben, hogy a nyugat szövetséget kössön azzal a szovjet állammal, mely addig a náci Németország oldalán vett részt a háborúban. Ekkor XII. Piusz nagyon sokat tett azért, hogy létrejöjjön Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti szövetség. És végül a legfontosabb: Róma német megszállása alatt – ahogyan azt két könyv is bemutatja: Enzo Forcella híres könyve⁴ és az Andrea Riccardi tollából nemrégiben megjelent mű⁵ – az egyház minden segítséget felajánlott: szinte minden bazilika, minden templom, minden szeminárium, minden rendház befogadta és segítette a zsidókat. Olyannyira sikeresen, hogy a kétezer római deportált mellett tízezer megmenekült. Nem azt akarom mondani, hogy mind a tízezret XII. Piusz egyháza mentette meg, de kétségtelen tény, hogy a többségüket igenis az egyház mentette meg. Az pedig teljességgel elképzelhetetlen, hogy XII. Piusz ne tudott volna arról, mit tesznek Rómában a papjai és az apácák.

Ez eredményezte azt, hogy hosszú éveken át a zsidó közösségek legjelentősebb személyiségei ismerték el XII. Piusz érdemeit. Több tucatnyi idézetet lehet erre hozni. De ezeknek ma már alig találjuk nyomát. Idézi őket például Andrea Tornielli egyik szép könyvében.⁶ Sokat lehetne beszélni erről, csak néhány példát hoznék: 1944-ben Isaac Herzog jeruzsálemi főrabbi ezt nyilatkozta: *„Izrael népe sohasem fogja elfelejteni azt, amit a vallás örök alapelveit követve, melyek minden hiteles civilizáció alapjait képezik, XII. Piusz és nagyszerű megbízottjai tesznek szerencsétlen sorsú fivéreink és nővéreink érdekében történelmünk legtragikusabb óráiban. A világban működő isteni gondviselés élő példái ők.”*

Ugyanabban az évben Joseph Vancouver törzsörömester ezt írja: *„A római zsidóságról szeretnék beszélni, arról a csodáról, hogy itt több ezer zsidót találtam. A templomok, a kolostorok, a szerzetesek és az apácák, de legfőképpen a pápa a zsidók segítségére és megmentésére siettek, kimenekítve őket a náci és a kollaboráns olasz fasiszta kivégzőosztagok karmaiból. A német megszállás hónapjaiban nagy veszélyek közepette nagy áldozatot hoztak azért, hogy elrejtésük és élelmezzék a zsidókat. Nem egy szerzetes az életével fizetett a mentőakció sikeréért. Az egész egyház megmozdult a cél érdekében, nagy hűségről téve tanúbizonyságot. A náci megszállás kellős közepén a Vatikán volt az egész művelet központja”*. Idézem továbbá egy egykori katona, Elijahu Lubisky, a Bet Alfában található szocialista kibuc tagjának levelét, amit 1944. augusztus 4-én a Hashavua című hetilap közölt: *„A menekültek mindegyike arról számol be, hogy a Vatikán milyen dicséretes segítséget nyújtott. A zsidók megmentése és elrejtése érdekében a papok saját életüket kockáztatták. Maga a pápa is részt vett a zsidók*

³ MORO, Renato, *La Chiesa e lo sterminio degli ebrei*. Bologna 2002.

⁴ FORCELLA, Enzo, *La resistenza in convento*. Torino 1999.

⁵ RICCARDI, Andrea, *L'inverno più lungo*. Roma 2008.

⁶ TORNIELLI, Andrea, *Pio XII. Il Papa degli ebrei*. Casale Monferrato 2001.

mentésében.” Még mindig 1944-ből, október 15-i keltezéssel olvashatjuk a római zsidó közösségek rendkívüli megbízottjának, Silvio Ottolenghi-nek a sorait: „Testvéreink ezrei találtak menedékre a kolostorokban, a templomokban és a Vatikán exterterritoriális épületeiben. Július 23-án azt az utasítást kaptam, hogy kérelmezsek kihallgatást Öszentségénél, akinek kifejeztem a zsidó közösségek hálóját azért a hősi és szeretetteljes segítségért, amit a katolikus klérus nyújtott nekünk a kolostorokban és a kollégiumokban (...) Jeleztem Öszentségének hittestvéreim azon szándékát, hogy tömegesen járuljanak elé köszönetnyilvánítás céljából. De erre csak a háború végén kerülhet csak sor, hogy ne hozzuk nehéz helyzetbe azokat, akiknek északon még szükségük van a védelemre.”

Mindez még a háború alatt történt. Mi történik ma...

Sajnálatos módon ma olyan erős figyelem irányul XII. Piuszra, hogy még egy szokványos történészvita is éles polémiává változik.

A kérdés olyannyira égető, hogy a Yad Vashem Intézetben elhelyezett híres fénykép és a képaláírás problémája még mindig nem megoldott. Az imént felsorolt idézetek ellenére sem. Mi történt?

Az történt, hogy az évek folyamán elterjedt XII. Piusz fekete legendája. Emlékezzünk csak J. Cornwell⁷ és Daniel Goldhagen⁸ könyveire, melyekben ezek a vádak a legeggyértelműbb megfogalmazásukat nyerik. A közgondolkodásban kialakult az a nézet, hogy XII. Piusz a náci Führer cinkosa volt. Ez örültség! Gondoljunk csak arra, hogy 1961-ben az Eichmann-perben a pápáról olyan vélemény került megfogalmazásra, amit ma is érdemes újra átolvasni. Gideon Hausner a jeruzsálemi főállamügyész szavait idézem: „1943. október 16-án a római régi zsidónegyedben nagyszabású razziára került sor. Az olasz klérus részt vett a mentőakcióban, a kolostorok, templomok kapui megnyíltak a zsidók előtt. A pápa személyesen lépett fel a letartóztatott zsidók érdekében”.

És ez mindössze két évvel a Helytartó bemutatása előtt hangzott el...

Pontosan 1963-tól kezdődően indul meg XII. Piusz szerepének revíziója, mégpedig két irányban. Az egyik rosszindulatú megközelítés – az egyházon belül – arra törekedett, hogy XII. Piusz személyével szembeállítsa XXIII. János alakját. Ez egy pusztító erejű akció volt: XXIII. Jánost úgy mutatták be, mint aki a II. világháború alatt olyan pápa lett volna, aki rendelkezett azzal az érzékenységgel, amivel XII. Piusz nem rendelkezett. Ez egy nagyon bizarr feltételezés. A Pacelli ellen irányuló célozgatások hátterében az áll, hogy ellenfelei így nyújtották be neki a számlát antikommunizmusa miatt. Valójában, XII. Piusz olyan pápa volt, akinek ténykedése tökéletesen illeszkedett az egyház 20. századi történetébe. Ha olvassuk írásait, vagy meghallgatjuk beszédeit, akkor észrevehetjük, hogy kritikát fogalmazott meg a

⁷ CORNWELL, John, *Hitler's Pope. The Secret History of Pius XII.* London, New York 1999.

⁸ GOLDHAGEN, Daniel Johan, *Hitler's Willing Executioners. Ordinary Germans and the Holocaust.* New York 1996; Német kiadás: *Hitlers willige Vollstrecker. Ganz gewöhnliche Deutsche und der Holocaust.* Berlin 1996.

liberalizmussal szemben is. Ezzel azt akarom mondani, hogy egyáltalán nem volt az antikommunista nyugati világ zászlóvivője.

Nem volt tehát a nyugat káplánja...

Egyáltalán nem volt az. Teljesen megtévesztő az, ha XII. Piuszt úgy mutatják be, mint a hidegháború nagy antikommunista offenzívájának káplánját. Természetesen a pápa antikommunista volt. És ezért az antikommunizmusáért kellett drágán megfizetnie azzal, hogy filmekben, színpadi művekben és más publikációkban meghamisították a róla kialakult képet. De azok, akik nem előítéletekkel közelednek hozzá és a dokumentumok alapját próbálják megismerni Pacelli pápát, megdöbbennek a fekete legenda értelmetlensége fölött. XII. Piusz nagy pápa volt, aki a helyzet magaslatán állt. Olyan mintha ma Rooseveltnak felrónánk azt, hogy nem fogalmazott egyértelműbben a zsidók érdekében. De mégis hogyan lehet egy háború kellős közepén bírálni egy olyan embert, mint a pápa, akinek semmilyen fegyveres eszköz nincs a kezében? A XII. Piuszal szembeni támadások álságos volta feltűnik minden jóhiszemű embernek és fel kell lépünk ezzel az álságos támadással szemben. Előbb vagy utóbb csak akad valaki, aki újraolvassa és értelmezi a tényeket az imént idézett tanúságtételek tükrében is.

Van különbség az európai (különösen olasz) és az amerikai historiográfia között ebben a kérdésben?

Szerintem van. Nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a XII. Piuszal szembeni ellenérzések a protestáns és angolszász világban születtek. Nem a zsidó világban alakultak ki, viszont a zsidó világ idővel alkalmazkodott azért, hogy ne váljon célpontjává a nemzetközi kampánynak. Vagyis: ha egy pápát azzal vádolnak, hogy teret engedett és segítette az antiszemitizmust, akkor a zsidó világnak törekednie kell a tisztánlátásra. Így jutunk el a Yad Vashem hetedik terméhez, ahol a pápa fényképe alatti felirat „kétértelműnek” nevezi magatartását. Vagy így jutunk el Izrael Állam akkori szentszéki nagykövetének 1998-as akciójához, amikor azt kérte, hogy függeszék fel XII. Piusz boldoggá avatási processzusát. De ebbe nem akarok belefolyni, mert ez nem történelmi kérdés. Van ebben az egész XII. Piusz-ellenességben valami, ami messziről büzlik.

1963 óta irányulnak a reflektorok XII. Piuszra, s keresik a bizonyítékokat a bűnösségére, de mind a mai napig nem találtak semmit. Éppen ellenkezőleg: arra találtak számtalan bizonyítékot, hogy az általa vezetett egyház milyen alapvető segítséget nyújtott a zsidóknak. Ezzel kapcsolatban emlékszem egy nagyon szép gesztusra: 1955 júniusában az Izraeli Filharmonikus Zenekar azt kérte, hogy koncertet adhasson XII. Piusz tiszteletére a Vatikánban, hogy ezzel is kifejezzék hálájukat. A pápa jelenlétében Beethoven hetedik szimfóniáját játszották. Ez jellemezte az akkori légkört. És mikor a pápa meghalt, Golda Meir, izraeli külügyminiszter, később miniszterelnök, ezt mondta: *„Amikor népünket a legrémissztóbb vértanúság érte a náci uralom évtizedében, a pápa felemelte hangját az áldozatok érdekében. A béke jeles munkásának elvesztését siratjuk”*. Valaki szerint a pápa nem emelte fel a hangját, mások mégis hallották. Érti ezt? Golda Meir hallotta a pápa hangját. William Zuckermann Jewis Newsletter főszerkesztője ezt írta: *„Az amerikai zsidók hajtsanak fejet és fejezzék ki gyászukat, mert nagy valószínűséggel ebből a politikusi generációból senki*

sem nyújtott nagyobb segítséget a zsidóknak a vészkorszakban. Mindenki másnál nagyobb mértékben részesülhettünk az elhunyt pápa nagylelkűségéből és szeretetteljes jóságából az üldözés és a terror éveiben”. Így tekintettek évekig, évtizedekig XII. Piuszra. Talán mindannyian örültek voltak? Nem, ellenkezőleg: ők voltak azok, akik elszenveték azokat az üldözéseket, amelyekkel most XII. Piuszt mint bűnrészeszt vádolják. Ha történészként tekintünk a fekete legendára, akkor mást nem mondhatunk mint azt, hogy örültség. Azt gondolom viszont, hogy, néhány polémistától eltekintve, minden történész, aki méltó erre az elnevezésre, küzdeni fog az igazságért – akkor is, ha hozzám hasonlóan nem katolikus.

Milyen eredményekre jutott eddig az izraeli történetírás? Történt fejlődés a történések ítéletalkotásban? XII. Piuszról még mai is éles vita folyik?

Úgy fogalmaznék, hogy az izraeli történetírás nagyon visszafogott. Valójában a vita még egy olyan kör makacs megátalkodottsága miatt nyitott, mely nem része a zsidó világnak. Véleményem szerint három szempontot kell figyelembe vennünk: Mindenekelőtt XII. Piusznak az antikommunizmusa miatt kell megfizetnie. Másodsorban: a pápa jól ismerte Németországot és németbarát volt – figyelem: nem nácibarát! Végül pedig: a XII. Piusz elleni támadások olyan körökből érkeznek, mellyel szemben tízszer annyi kritikát lehetne megfogalmazni. A holokauszt idején ezek a körök megközelíteni se tudták azt a teljesítményt, ami miatt most XII. Piuszt kritizálják.

Mondana néhány példát?

Arra gondolok, ami Franciaországban, Lengyelországban vagy éppen az Egyesült Államokban történt. Gondolkozzunk: a XII. Piuszt vádlók tézise az, hogy mindenki tudta és hogy tudni lehetett (ti. a zsidók üldözéséről). Kérdem én akkor: kikre emlékszünk a korszak kiemelkedő személyiségei közül, hogy felemelte szavát úgy ahogyan azt XII. Piusz esetében hiányolják? Én egyre sem emlékszem.

Az olasz antifasisztákra is gondol?

Természetesen. Kire tudunk rámutatni, hogy igen, ő megtette a zsidókért azt, amit XII. Piusz nem tett meg? Én nem tudok ilyen emberről. Lehetnek egyes esetek, ahogy az egyház főpapjai között is voltak. Ez a pápa legalább megtette mindazt, amire lehetősége volt. Lehetővé tette tízezer római zsidónak (de Olaszországban máshol is), hogy megmeneküljenek, szemben a kétezer meggyilkolttal. Nem értem, hogy mik az összehasonlítás kritériumai. Azt hiszem, vélelmezhetjük, hogy ezek a vádak és igaztalan támadások azokból a körökből érkeznek, melyeknek nincs rendben a lelkiismeretük.

A fekete legenda tehát a rossz lelkiismeret tipikus esete?

Úgy vélem, igen. Nem tudom másként magyarázni. Tény az, hogy a XII. Piusz iránti gyűlölet egy jól meghatározható szöveggörnyezetben születik: a hidegháború kezdetén. Ne felejtjük el, hogy XII. Piusz tette lehetővé 1948-ban a kereszténydemokrácia győzelmét (Olaszországban). Meggyőződésem, hogy a vele szemben megfogalmazott vádak abból a gyűlöletből táplálkoznak, mely a negyvenes évek második felében és az ötvenes években gyűlemllett fel. A XII. Piusz elleni irodalom a világháború után keletkezik. Olaszországban a nemzeti egység

1947-es megtörése után indul útjára és az ötvenes években érlelődik egyre polemikusabb tónusokat öltve. Ez a felgyülemlett gyűlölet és ellenérzés robban ki a következő években. Egyébként, ha ez azonnal a háború után történik meg, akkor azok a zsidók, akik az életüket köszönhették az egyháznak, nem engedték volna, hogy mindezek megjelenjenek. Jóval később jelentek meg a vádak, amikor az egyház által megmentett ezrek már meghaltak, a gyermekeik pedig elhitték a vádakat. Tényleg, ki szállt és száll szembe a vádakkal? A történészek!

Mindehhez csatlakoztak azok a katolikus hangok, akik XII. Piuszt szembeállították utódjával, XXIII. Jánossal.

Úgy gondolom, egyáltalán nem véletlen az, hogy a két pápa boldoggá avatási eljárása egyidejűleg lett meghirdetve. Egyébként amikor VI. Pál 1964 látogatást tett a Szentföldön, nagyon elismerően beszélt XII. Piuszról és nem volt tiltakozás. Senki sem tiltakozott. Pedig már elindult a Helytartó-akció. A vádak hihetetlennek tűntek. Később a lavina egyre erősödött, ahogyan kihalt a túlélők generációja. Én viszont azt gondolom, hogy a történészek igazságot szolgáltatnak XII. Piusznak.

A katolikusokat említettük. A Civiltà Cattolica azt írta, hogy XII. Piusznak nem volt prófétai hangja. Nem tűnik ez egy kissé anakronisztikus ítéletnek? Talán a pápának október 16-án el kellett volna mennie a gettóba, ahogyan néhány héttel korábban elment a San Lorenzo-negyedbe⁹?

Őszintén szólva, az ereimben folyó zsidó vér azt mondatja velem, hogy jobb egy olyan pápa, aki ténylegesen segíti hittestvéreimet a túlélésben, mint egy, aki egy látványos gesztussal él. Az a pápa, aki elmegy egy lebombázott negyedbe, olyan pápa, aki megsiratja az áldozatokat, kimutatja szeretetét és együttérzését a város iránt, míg a megjelenése a gettóban ellentmondásosnak tűnhetett volna. Mai ésszel persze mindent lehet mondani, még azt is – ahogyan le is írták – hogy a sínekre kellett volna vetni magát, hogy megakadályozza a deportálásokat. Én azonban úgy gondolom, hogy ezek nagyon könnyelmű kijelentések. Őszintén szólva, valakinek szemére vetni azt, amit a tieid közül sem tett meg senki, kissé visszás. Nem tudok arról, hogy a római antifasiszták közül bárki is elment volna a gettóba, vagy a sínekre vetette volna magát. Ezek komolytalan felvetések.

A katolicizmuson belüli vitákkal kapcsolatosan David Dalin rabbi azt írta, hogy XII. Piusz a legjobb furkósbot a haladó katolikusok kezében a tradicionalistákkal szembeni harcban...

A legkellemetlenebb, de számomra (akkor is, ha kívülállóként nyilatkozok) nyilvánvaló szempont az, hogy a katolikus világban folyó harc, mely szembeállítja XII. Piuszt és XXIII. Jánost, nem nevezhető éppen bátor küzdelemnek, mert mindenki igyekszik rejtve maradni. Nincs egyetlen olyan könyv se, amiben a katolikus világ bármely képviselője egyértelműen

⁹ 1943. július 19-én az amerikaiak és az angolok Rómát bombázták. A San Lorenzo-negyedet érte a legnagyobb kár, ahová XII. Piusz személyesen is kiment, hogy együtt imádkozzon a támadás áldozataival (a ford. megjegyzése).

kimondaná: XII. Piusz nem, XXIII. János igen. Ezt a küzdelmet a sorok között vívják, finom utalgatásokkal. Számomra a dolog egyszerű: vagy tényleg meggyőződünk arról, hogy a XII. Piusz kollaborált a nácizmussal, vagy pedig a dolgok úgy állnak, ahogy ebben az interjúban azt felvázoltuk, s akkor bizonyos köröknek be kellene látniuk, hogy a két pápa szembeállítása semmi mást nem szolgál, csak a fekete legenda továbbélését. Jól jegyezzük meg: én azt gondolom, hogy a fekete legendának meg vannak számlálva a napjai. XII. Piusz nem fogja a damnatio memoriae sújtani.

Miért mondja ezt?

Történelmi szemszögből olyan sok az érv XII. Piusz mellett és olyan egyértelmű az ellene felhozható bizonyítékok hiánya, hogy kimondhatjuk: a XII. Piusz elleni kampány ki fog fulladni.

Egy utolsó kérdés XII. Piusz magatartásáról. Hogyan lehet rekonstruálni a holokauszt idején tanúsított tevékeny/tevételes hallgatásának jellemzőit?

Sokat gondoltam XII. Piuszra úgy, hogy elképzelem: milyen személyiség lehetett. Többen XV. Benedekhez, az első világháború pápájához hasonlították. De a második világháború teljesen más volt, mint az első. Biztos, hogy Pacellit kétségek gyötörték. Ő maga is elgondolkodott 1941-ben a „hallgatása” fölött. Szörnyű döntés előtt állt, ami megingatta meggyőződésében. Aztán a háború után nagyon hosszú ideig, 1958-ig ismét erős pápa volt, aki éreztette jelenlétét, meghatározónak bizonyult Olaszország háború utáni újjáépítésében. Talán a 20. század legjelentősebb pápája volt. Biztos, hogy kétségek gyötörték. A hallgatással kapcsolatban is – ahogy említettem – kérdéseket tett fel önmagának. De éppen ezért gondolom, hogy nagy pápa volt. Személy szerint nagyon megérintett egy dolog. Ha XII. Piusznak nem lett volna tiszta a lelkiismerete, akkor a háború után eldicsekedhetett volna azzal, amit a zsidók megmentése érdekében tett. Ő azonban ezt sohasem tette. Soha sem mondott egy szót se. Pedig megtehetette volna.